Л. І. ШЕВЧЕНКО

КОНСТИТУЦІЙНА НОРМА В СУСПІЛЬНІЙ ДИСКУСІЇ ЩОДО МОВНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

У статті в категоріях і поняттях соціолінгвістики розглянуто актуальну проблему співвіднесеності конституційної норми та суспільних дискусій щодо мовних прав в Україні. Запропоновано аналіз конфліктогенних факторів, які спонукають до дискусій, окреслено позицію автора щодо державотворчої перспективи аргументацій, де константою і вихідною позицією є конституційна норма.

Ключові слова: конституційна норма, державна мова, мовна політика в Україні, мовні права, конфліктогенні фактори, державотворча функція мови.

У ситуації культурного й соціального консенсусу, сталої традиції державотворення й концептуально вибудованих національних пріоритетів законодавчі норми щодо прав, функцій та перспектив державної мови мають згармонізувати суспільну свідомість, сформувати чіткі критерії щодо актуальності й умотивованості законодавчих ініціатив.

Проте реалії сучасної України свідчать про принципово іншу ситуацію. Законодавче забезпечення мовної політики в Україні є мозаїчним, непослідовним і залежить передусім від зовнішніх щодо мови чинників: політичної орієнтації владних еліт різних періодів новітньої історії нашої держави, економічного складника суспільного розвитку, визначених як актуальні (щоразу з різною семантикою актуальності), історико-культурних тенденцій розвитку незалежної України.

Інтралінгвальні чинники як аргумент у суспільній дискусії щодо мовних прав майже не враховуються, залишаючись лише в колі обговорюваних фахівцями питань. Задля справедливості мусимо визнати: за поодинокими випадками, серйозної фахової розмови і запропонованих громадськості виважених рішень та пропозицій щодо розвитку і функціонування мов в Україні з боку лінгвістів і не відбувається. Щасливий і продуктивний виняток — щорічна соціолінгвістична конференція з мовної проблематики в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, деякі соціологічні опитування, зініційовані та прокоментовані фахівцями.

Наголосимо на парадоксах: законодавче поле, що протягом двадцятилітньої історії сучасної України асоціювалося з «Законом про мови в Українській РСР» — країни вже неіснуючої, — визначало практику діяльності соціуму у сфері мовного будівництва та функціонування. Тоді як найвищий законодавчий акт держави — Конституція України у ст. 10 однозначно проголошує: «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». І далі: «Застосування

© Л. І. ШЕВЧЕНКО, 2013

мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [1]. Питання яким саме законом довгий час залишалося відкритим, адже йшлося про неврегульовану юридично колізію, а також когнітивний дисонанс у сприйнятті українським соціумом реальної мовної політики держави.

Дискусія щодо мовного закону тривала (і триває) протягом усього часу існування незалежної України. Її наслідком стають численні законотворчі ініціативи. Зауважимо, що у Верховній Раді різних скликань були зареєстровані й бурхливо обговорювалися різні варіанти мовного закону чисельністю від 10-ти у четвертому скликанні до 3-х — у шостому. З-поміж ряду дискусійних положень найгострішою і навіть непримиренною була позиція щодо статусу російської мови в Україні.

Аргументи підкріплювалися передусім покликаннями на ст. 10, 24 та ст. 53 Конституції України, в яких задекларовано «вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин в Україні», заперечено привілеї чи обмеження «за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за *мовними* (виділено нами. — *Л. Ш.*) або іншими ознаками» [2].

Поданий фрагмент конституційного закону не є локалізованою щодо мовних прав декларацією позиції Української держави — дух і буква інших статей Конституції України корелюють з наведеними вище формулюваннями. Так, у ст. 11 Конституції України визначено: «Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, *мовної* (виділено нами. — *Л. Ш.*) та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [3].

Ст. 53 Конституції України конкретизує ст. 24 насамперед в аспекті законодавчого забезпечення мовних прав. А отже: «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону *гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах* (виділено нами. — *Л. Ш.*) або через національні культурні товариства» [4].

Якщо зважати на зміст ст. 103, де серед імперативних норм закону щодо вимог до Президента України є обов'язковість володіння державною мовою, та ст. 148, де серед вимог до судді Конституційного Суду України зазначено аналогічну вимогу, — вибудовується чітка конструкція конституційного права щодо мовних прав в Україні: державною є українська мова в основній інтегральній, державотворчій функції, з відповідною регламентацією її обов'язковості у владній вертикалі. Мови національних меншин підтримуються законом у «вільному розвитку, використанні і застосуванні», а також отримують право на функціонування в освіті для цих меншин. Тобто в латентній формі розмежовуються державотворчий і комунікативний статуси мов — у випадку української мови декларується право на реалізацію і першого, і другого статусів, для мов національних меншин законодавець гарантує забезпечення передусім комунікативного потенціалу в усіх його можливих виявах. Наголосимо й на виокремленні позиції щодо російської мови в Україні, яка засвідчена ст. 10.

Зауважимо, що в усіх випадках ідеться про задекларований законодавцем принцип, до якого апелюють різні політичні партії, громадські організації та об'єднання, хоча й інтерпретують конституційну норму в різних, часом діа-

[1] Конституція України.— http: zakon2.rada.gov.ua /laws/show/254k/96–вр.
[2] Там же.
[3] Там же.
[4] Там же.

метрально протилежних контекстах. Останні широко коментовані пропозиції для законодавчого і суспільного обговорення пов'язані з новим варіантом закону про мови в Україні, який уже у Верховній Раді нового скликання зареєстрували депутати В. Яворівський, І. Фаріон та М. Матіос. Норми цієї законодавчої ініціативи корелюють з конституційним імперативом щодо державного статусу української мови, розгортаючи принцип державності мови титульної нації в практичну площину обов'язковості володіння державною мовою, зокрема на державній службі, й контролю за рівнем володіння.

Однак процес становлення в Україні громадянського суспільства відбувається настільки неоднозначно й непослідовно, що реалії життя і конституційна норма щодо мовних прав громадян навіть у дискусіях і соціологічних опитуваннях є скоріше конфліктогенними, ніж згармонізованими. На конфліктогенність ситуації вказують як соціологи, так і соціолінгвісти, пропонуючи для фахового і політичного обговорення ряд позицій, які об'єктивно характеризують ситуацію в Україні. Зокрема, Г. А. Черненко розв'язання мовного конфлікту (або хоч би наближення до його розв'язання) пов'язує з оцінкою ситуації: з'ясуванням сутності «проектів майбутнього» носіїв різних мов в Україні, коли, як зауважував Р. Дарендорф, «активна меншість отримує право говорити про те, що її підтримує мовчазна більшість» [5]; визначенням точок, у яких картини світу носіїв різних мов збігаються, а в яких суперечать одна одній; розробленням заходів, що дозволили б усунути зазначені суперечності [6].

Аналіз ситуації є необхідною передумовою будь-яких дій і можливих прогнозів щодо розвитку, особливо, коли йдеться про актуалізовані в суспільній дискусії сценарії ескалації конфлікту або й симуляції діалогу.

Конфліктогенними факторами, на нашу думку, є:

– неприйняття значною частиною громадян України державної мови як абсолютної цінності, інтегрального принципу структури суспільної і громадянської свідомості;

– ідеологічне, економічне і світоглядне протистояння владних еліт, які фактор мови застосовують в ідентифікації за моделлю «свій-чужий»;

– культурна традиція різних регіонів України, що стала наслідком складних історико-еволюційних процесів розвитку української державності в різні періоди її становлення;

– непослідовна, неокреслена щодо пріоритетів і цінностей культурна політика держави, де актуалізованою значною мірою є амплітуда від псевдонародництва до абсолютизованого постмодерну: класичні мистецькі школи, напрями, естетичні словесні традиції залишаються часто поза увагою і не пропагуються як необхідний культурний складник світогляду сучасного українця;

– непослідовна щодо стратегії і тактики виховання громадянина освітня політика, позначена суб'єктивними підходами до історії та культури керівників освітньої галузі, зокрема, якщо йдеться про історію та функціональний потенціал української літературної мови, національної словесності й необхідність здобуття освіти державною мовою;

– загальні процеси декультуризації сучасних соціумів із домінантою масової культури, нігілістичним ставленням до мовної норми, її обов'язковості, словесно-естетичного патерну;

---

[5] *Дорендорф Р.* Современный социальный конфликт // Иностр. лит.— 1993.— № 4.— С. 239.

[6] *Черненко Г. А.* У пошуках соціолінгвістичної відповіді на мовне питання в Україні (за результатами опитування).— К., 2010.— С. 13–14.

– властивий постінформаційному світу вплив на національну мову мов міжнародного спілкування (передусім англійської) з повним або частковим заміщенням ними традиційної функціональної сфери державної мови;

– суб'єктивні (з погляду перспективної моделі побудови держави) дискусії щодо окремих історичних тенденцій і рис у розвитку української мови, що призводять до конфліктів у фаховому середовищі й «охолодження» суспільного інтересу до реальних процесів у функціонуванні державної мови;

– відсутність чітких і послідовних законодавчих вимог до контролю за життям державної мови в сучасному суспільстві, зокрема в медійній сфері, у рекламі, на вулицях міст і сіл, у культурно-розважальних закладах і торгівлі та ін.;

– несформованість критерію суспільного остракізму до персон зі зниженим культурним рівнем щодо вживання обсцентної лексики, свідомої деструкції українського слова, руйнації здорового екологічного статусу літературної мови українського народу;

– відсутність системної, економічно і фінансово обґрунтованої політики держави у сфері видавничої діяльності з увагою до книговидання і періодики державною мовою;

– недосконаліть законодавства і контролю за дотриманням суспільно необхідного балансу щодо використання державної мови в медійній сфері.

Конфліктогенні фактори, у будь-якій їх послідовності, виразно засвідчують симптоми гуманітарної проблеми, яка реально існує в нашій державі. Авторитетні дослідники (В. Русанівський, О. Тараненко, С. Я. Єрмоленко, Б. Ажнюк, О. Снітко, Н. Шумарова та ін.) підкреслюють необхідність «різним сторонам з імовірно суперечливими поглядами вступити у співробітництво, одночасно оминувши загрозу відкритої конфронтації при очному обговоренні проблемних питань» [7].

У цьому контексті визначеного дослідниками простору державотворчих конструктивів, де має бути змагальність інтелектуальних рішень, що спираються на складний комплекс ідей, знань і громадянської відповідальності учасників суспільної дискусії щодо мовних прав в Україні, на особливе місце мали б претендувати методики соціолінгвістичних опитувань як об'єктивація суспільної думки. Проте сьогодні соціолінгвістика, на жаль, оперує цифрами, що прямо залежать від мети опитування, бажаного чи прогнозованого результату, коректності (або й професійності) сформованих питань. Зауважимо, що в жодному разі не можна відкидати і фактор «відкритості» респондентів, їх готовності (чи можливості) до окреслення власної позиції, що зумовлено багатьма об'єктивними і суб'єктивними чинниками розвитку персоніфікованої та масової суспільної свідомості в пострадянських країнах.

Отже, за всіх бажаних і, безумовно, необхідних перспектив консенсусу різних стратів української спільноти щодо мовних прав у нашій державі, цілком чесним видається висновок університетського соціолінгвіста: «Встановити тип мовної політики, однаково прийнятний для всіх соціолінгвістичних сфер, не вдалося. Такі розбіжності засвідчили безперспективність обговорення мовного питання в Україні, що називається, в цілому — визначаючи єдину стратегію для всього функціонального простору» [8].

Досвід і результати Г. Черненко переконують соціолінгвіста шукати результативну відповідь у розмежуванні функціональних сфер на приватну, не-

[7] Там же.
[8] Там же.— С.45.

формальну і на офіційну, формальну комунікацію (сфери послуг, ЗМІ, освіти) і відповідній організації названих комунікативних сфер. Окреслений шлях, як можливість і запропонований для дискусії варіант пошуку консенсусу, є зрозумілим і логічним.

Однак маємо наголосити, що стратегічно позиція суспільної гармонізації статусу державної мови в різних комунікативних сферах чітко визначена Конституцією України. На наше переконання, норми і принципи Головного закону держави України за жодних обставин не можуть вільно тлумачитися, перефразовуватися, набувати двозначних смислів і семантики. Прийнятність суспільної дискусії, і це очевидно, — в її державотворчій перспективі, де константою та вихідною для дискусії позицією має бути конституційна норма.

L. I. SHEVCHENKO

THE CONSTITUTIONAL NORM IN A PUBLIC DISCUSSION ABOUT LANGUAGE RIGHTS IN UKRAINE

In the article the issue of the correlation of constitutional norm and public discussions, connected with language rights in Ukraine, is considered in categories and concepts of sociolinguistics. The analysis of conflict factors that cause to the discussions is offered, position of author is outlined in relation to the state-creative prospect of argumentations, where a constitutional norm has constant and initial position.

It is marked that the intralingual factors of argumentation of language rights in Ukraine remain foremost in the circle of the questions discussed by specialists. But society is concentrated on the discussion of different variants of languages' Law in Ukraine, and also legislative acts, where the functions of official language are regulated — in information, in an advertisement, in education etc. The imperative norms of Constitution come into question in connection exactly with the functions of language, where state-creative and communicative statuses of languages in Ukraine are divided. Polarity of ideology in discussions causes to the conflicts, but not to the harmony in the public ideas. In the article the conflict factors, their reasons and possible decisions of language conflict as necessary pre-condition to realization of constitutional norm in relation to language rights in Ukraine are analysed.

Keywords: constitutional norm, state language, language politics in Ukraine, language rights, conflict factors, state-creative function of language.